

Kovács Szilvia

Rubruk 1253-as útjának céljáról*

A mongolok nagy nyugati hadjárata (1236–1242) a korabeli ismert világ határainak kitágulását hozta magával, ez pedig a kereskedők¹ mellett a térítő utakra induló koldulórendi barátoknak, számos domonkosnak és ferencesnek köszönhető. A Mongol Birodalomban már néhány évvel a mongolok nyugati hadjárata, a tatárjárás után megjelentek az első barátok. 1245-ben IV. Ince pápa (1243–1254) négy követséget akart küldeni a mongolokhoz, közülük kettőt ferences, kettőt domonkos szerzetes vezetésével. Annak ellenére, hogy e követségek némelyikének evangelizációs célja is volt, alapvetően mégis diplomáciai jellegűeknek tekinthetők.² A két ferences közül az egyik, Portugáliaiai Laurentius talán el sem hagyta Lyont, de a vele küldendő levél fennmaradt. Az 1245. március 5-i keltezésű pápai levél alapján a követség célja az lett volna, hogy megismertesse a mongolokkal (azaz a tatárokkal) a keresztény vallást.³ A másik követ, Plano Carpini, nemcsak teljesítette küldetését, azaz elvitte IV. Ince pápa levelét,⁴ de Gűjük nagykántól (1246–1248) válaszlevelet is hozott,⁵ majd útjáról részletes

* A dolgozat a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült. Előadásképpen elhangzott 2015. június 18-án Szegeden, a IX. Medievalisztikai Konferencián.

¹ Legismertebb közülük a velencei Polo család, Marco Polo genovai fogsága idején tollba mondott kalandjainak köszönhetően. A Selyemúton való kereskedelem mongol kori jelentőségéről ld. Vér Márton Gergő, *A szárazföldi Selyemút fénykorának utolsó epizódja: a mongolok és a kereskedelem*. (Megjelenés alatt a III. Ókori Történeti Földrajzi és Gazdaságtörténeti konferencián elhangzott előadásokból készült tanulmányokat bemutató kötetben).

² Peter Jackson, *The Mongols and the West, 1221–1410*. London–New York, 2005, 256.

³ *Dei patris immensa...* ld. Karl-Ernst Lupprian, *Die Beziehungen der Päpste zu islamischen und mongolischen Herrschern im 13. Jahrhundert anhand ihres Briefwechsels*. (Studi e testi, 291.) Città del Vaticano, 1981, 141–145.

⁴ *Cum non solum...* ld. Lupprian, *i. m.*, 146–149; magyar fordítását ld. Györffy György, *Julianus barát és a napkelet fölfedezése*. Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Györffy György. Ford. Györffy György és Gy. Ruitz Izabella. Budapest, 1986, 89–90. A levélben a pápa felszólítja „a tatárok királyát”, hogy hagyjanak fel a kegyetlenkedésekkel és a keresztények üldözésével.

⁵ A kán levelének latin és perzsa nyelvű változatára ld. Paul Pelliot, *Les mongols et la papauté*. Documents nouveaux édités, traduits et commentés par Paul Pelliot, avec la collaboration de Borghезio, Massé et Tisserant. *Revue de l'Orient Chrétien* Série 23 (1922–1923) 6–27; Lupprian, *i. m.*, 182–189; magyarul Györffy, *i. m.*, 190–191, 197–198. A perzsa nyelvű levél mongol nyelvű pecsétjére ld. Louis Ligeti, *Monuments préclassiques*. 1. *XIIIe et XIVe siècles*. (Monumenta Linguae Mongolicae Collecta, 2.) Budapest, 1972, 20.

jelentést is írt.⁶ Plano Carpini jelentéséből kiderül, hogy a nyilvánvaló diplomáciai megbízás mellett mi is lehetett a követségek rejtett feladata: kifürkészni, hogy kik is a mongolok, vagyis felmérni birodalmuk fekvését, jellegét és éghajlatát; lakosainak szokásait, életmódját, vallásait, hitvilágát; hatalmi szervezetüket; hadviselésüket, haderejüket, fegyvereiket; szándékaikat és hogy hogyan teremtenek békét, illetve mennyire tartják be a megállapodásaikat. A két domonkos szerzetes is 1245-ben indult útnak a pápa megbízásából. Longjumeau-i Andreas és Lombardiai Ascelinus követségei a Levante felől közelítették meg Elő-Ázsiát. Egyikük útja sem tekinthető teljesen sikeresnek. Andreas követjárása kevésbé dokumentált az írott forrásokban, csak Párizsi Mátyásnál olvasható főbb tapasztalatainak kivonata,⁷ és IV. Ince regestumaiban latin fordításban fennmaradtak azoknak a keleti keresztény egyházi vezetőknek a levelei, melyeket magával hozott útjáról.⁸ Lombardiai Ascelinus a mongol nagykán Araksz mentén táborozó helytartójáig, Bajdzsuig jutott, ahonnan a rugalmatlan és makacs szerzetes vezette követség csak a mongolok követek iránti tiszteletének köszönhetően menekült meg a haláltól.⁹ Bajdzsu egy fennhéjázó hangú levelet küldött a pápának, amelyben tulajdonképpen a Gjúk válaszlevelében foglaltakhoz hasonlóan azt sürgette, hogy a pápa hódoljon be, és személyesen tegye tiszteletét a kánál.¹⁰ Ascelinus társa, Saint-Quentin-i Simon megírta ugyan követségük történetét, de a jelentés elveszett, egyes részeit azonban Beauvais-i Vince (Vicentius Bellovacensis) beillesztette *Speculum historiale* című művébe.¹¹ E követségek

⁶ Anastasius Van den Wyngaert, *Sinica franciscana. Itinera et relationes Fratrum Minorum saeculi XIII et XIV*. Quaracchi–Firenze, 1929, 27–130; a latin szöveget és annak német fordítását kommentárokkal ld. még Johannes Giessauf, *Die Mongolengeschichte des Johannes von Piano Carpini*. Graz, 1955; magyar fordítását kommentárokkal ld. Györffy, *i. m.*, 91–183.

⁷ Henry Richards Luard, *Matthaei Parisiensis, Monachi Sancti Albani: Chronica Majora*. VI. London, 1882, 113–116.

⁸ Andreas útjára ld. Paul Pelliot, *Les mongols et la papauté*. III. André de Longjumeau. *Revue de l'Orient Chrétien*. Série 3, 28 (1931–1932) 3–84.

⁹ A szerzetes nem volt hajlandó háromszori térdhajlással tisztelegni Bajdzsu előtt, és ez kiváltotta a mongol vezér haragját. Ascelinus azt is elutasította, hogy elutazzon a nagykánhoz és személyesen adja át a pápa levelét (Vincent of Beauvais, *Speculum historiale*, Red. Johann Mentelin, Straßburg, 1473, xxxii, 42–45; Uő, *i. m.*, xxxii, 40, 46–47.).

¹⁰ A nagykanok nyugati címzeteknek (pápáknak, királyoknak) írt levelei hűen tükrözik a mongolok világfelfogását: ahogy az Égben egy örök isten, úgy a Földön is egy uralkodó van, aki nem más, mint Dzsingisz kán, illetve utódai. A mongolok azt a népet, amelyik elfogadta ezt a világrendet, behódoló népnek (*il irgen*), azt pedig, amelyik szembeszállt ezzel, lázadó népnek (*bulga irgen*) tekintették. Ld. Thomas Theodore Allsen, *Mongol Imperialism: the Policies of the Grand Qan Möngke in China, Russia, and the Islamic Lands, 1251–1259*. Berkeley–Los Angeles, 1987, 63–64.

¹¹ Györffy, *i. m.*, 47–48; Ascelinus útjára ld. Paul Pelliot, *Les mongols et la papauté*. I. Le nestorien Siméon Rabban-ata. II. Ascelin. *Revue de l'Orient Chrétien*. Série 3, 24 (1924) 262–335; Bajdzsu levelének latin szövegét ld. a 324–325. oldalon.

után a mongolok közé az első ténylegesen missziós, azaz térítő szándékkal utazók Rubruki Willelmus és Cremonai Bartholomeus voltak.

A magyar szakirodalomban Rubrukként ismert ferences útleírása lényegében magánlevél,¹² a középkori mongolok történetét kutatók számára jól ismert.¹³ Bár Rubruk műve az egyik legkitűnőbb külső forrás a 13. századi Mongol Birodalomról, útjának jellege még mindig félreértelmezett, azaz a szakirodalomban gyakran IX. (Szent) Lajos (1226–1270) követének nevezik.¹⁴ Ezért érdemes az újabb szakirodalom alapján a szöveget újra áttekinteni, és megvizsgálni, hogy miért is ment a mongolok közé, és milyen eredményeket ért el. Miután röviden ismertetem a Rubrukra vonatkozó információkat, illetve azok forrásait, a ferences úti beszámolójában különböző helyeken olvasható részek összegyűjtésével és elemzésével azt kívánom hangsúlyozni, hogy nem követként, hanem missziós céllal utazott a Mongol Birodalomba.

Rubruk életéről nagyon keveset tudunk. Wyngaert és Pelliot szerint a francia Flandriában levő Rubrouck településen született, valamikor 1210–1220, vagy 1215–1230, esetleg 1220–1230 között.¹⁵ Ezeket az adatokat azonban semmi nem támasztja alá, mivel nincs sehol korára vonatkozó utalás. A ferencesről

¹² Peter Jackson, William of Rubruck in the Mongol Empire: Perception and Prejudice. In: *Travel Fact and Travel Fiction: Studies on Fiction, Literary Tradition, Scholarly Discovery and Observation in Travel Writing*. Ed. by Zweder von Martels. Leiden–New York–Köln, 1994, 54–71.

¹³ Rubruk beszámolójának kritikai kiadására ld. Wyngaert, *i. m.*, 164–332; remek magyar fordítása Gy. Ruitz Izabella munkája, ld. Györffy, *i. m.*, 201–380. A továbbiakban ezt a két munkát használom, amikor a forrás vonatkozó helyeit idézem, és az egyszerűség kedvéért csak könyvre és a passzusra utalok, amely mind a latin kiadásban, mind az az alapján készült fordításban meg-egyezik.

¹⁴ Erre ld. többek között Lederer Emma, A tatárjárás Magyarországon és nemzetközi összefüggései. *Századok* 86 (1952/2) 327–363; Christoph Baumer, *Southern Silk Road: in the Footsteps of Sir Aurel Stein and Sven Hedin*. Bangkok, 2003, 13; Ian Gilman–Hans-Joachim Klimkeit, *Christians in Asia before 1500*, 2013, London–New York, 247. Pedig Rubruk beszámolójának fordítói, így mások mellett Györffy György vagy Peter Jackson is hangsúlyozzák, hogy a ferences célja a térítés volt (Györffy, *i. m.*, 56; *The Mission of Friar William of Rubruck. His Journey to the Court of the Great Khan Möngke*. Transl. by Peter Jackson. Introduction, notes and appendices by Peter Jackson–David Morgan. London, 1990, 44.). Jackson emellett több tanulmányában is utal hosszabban-rövidebben Rubruk céljára: ld. Jackson, *William of Rubruck*, 54–71; Uő, *The Itinerarium of Friar William of Rubruck*. Commentary Project of the Center for Central Eurasian „Civilization Archive”. 1–11. <http://server2.docfoc.com/uploads/Z2015/11/28/xDkSupjjMS/6c4ef52c35583430227c24c3b4ba5cab.pdf> (2015. augusztus 9.); Uő, Franciscans as Papal and Royal Envoys to the Tartars (1245–1255). In: *The Cambridge Companion to Francis of Assisi*. Ed. by Michael J. P. Robson. Cambridge, 2011, 228–229. Rubruk egyértelműen missziós célját hangsúlyozza Schollmeyer is (Chrysologus Schollmeyer, Die missionarische Sendung des Frater Wilhelm von Rubruk. *Ostkirchliche Studien* 4 (1955) 138–146; Uő, Die missionarische Sendung des Frater Wilhelm von Rubruk. *Zeitschrift für Missionswissenschaft und Religionswissenschaft* 40 (1956) 200–205.).

¹⁵ Wyngaert, *i. m.*, 147; Paul Pelliot, *Recherches sur les Chrétiens d’Asie Centrale et d’Extrême-Orient*. Publiées par J. Deauviller–L. Hambis, Paris 1973, 78–79.

való ismereteink három forrásból származnak: egyrészt a saját, IX. (Szent) Lajosnak írt úti beszámolójából, másrészt Rogerius Bacon *Opus Maius*ából;¹⁶ Bacon ugyanis Párizsban személyesen is találkozott Rubrukkal, valamikor 1257 és 1267 között, így nemcsak beszámolója írott változatát ismerte, de ki is kérdezte, és a tőle kapott értesüléseket bedolgozta munkájába. Végül pedig egy Rubrukhoz és Baconhoz hasonlóan ferences, Iseói Iacobus (Iacobus de Iseo) testvér anekdotaszerű történetében is találhatók rá vonatkozó adatforgácsok.¹⁷

Rubruk Lajos királytól azt kapta feladatul, hogy tudósítsa mindenről, „amit csak a tatárok között” lát.¹⁸ Mivel Rubruk téríteni akart, vagyis a Mongol Birodalomban szándékozott – legalábbis egy ideig – tartózkodni (XXXIII.8; XXXIV.6), valószínűleg eredetileg is levél formájában kívánt megfigyeléseiről beszámolni.¹⁹ A nagykán azonban nem engedélyezte Rubruknak, hogy birodalmában maradjon,²⁰ ezért vissza kellett utaznia Nyugatra. Ennek ellenére könyvméretű beszámolóját azért kellett – az utókor nagy szerencséjére – írásba foglalnia, mert mikor visszatért Ciprusra, a provinciális nem engedte, hogy a Szentföldet 1254-ben elhagyó és Európába visszatérő IX. (Szent) Lajos után utazzon.²¹ A szemléletes és őszinte útleírását olvasva kiderül, hogy a ferences jó megfigyelő és érdeklődő ember volt. Van néhány konkrét, saját magára vonat-

¹⁶ *The 'Opus Majus' of Roger Bacon*. I. Ed. with Introduction and Analytical Table by John Henry Bridges. London, 1900, 268, 303, 305, 322, 356, 369, 371, 400; *The 'Opus Majus' of Roger Bacon*. II. Ed. with Introduction and Analytical Table by John Henry Bridges. Oxford, 1897, 388.

¹⁷ Girolamo Golubovich, *Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente francescano*. Tomo I. (1215–1300). Quaracchi–Firenze, 1906, 233; *The Mission*, 282.

¹⁸ Rubruknál itt ugyan a „tatár” megnevezés (*inter Tartaros*) olvasható, amúgy egyébként nemcsak használta a „mongol” elnevezést is, de azt is tudta, hogy a mongol az általa meglátogatott birodalom vezető népcsoportjának önelnevezése, és nem akarják, „hogy tatároknak hívják őket” (*nomen suum, hoc est Moal [...] nec volunt vocari Tartari*) (XVI.5). Visszatérve a feladatára, egyértelmű, hogy kémkednie kellett (Jackson, *The Itinerarium*, 3.). Erre utal az is, hogy beszámolójának első részében – Plano Carpinihoz hasonlóan – tematikusan csoportosította a mongolokkal kapcsolatos információkat: II. A tatárokról és hajlékaikról; III. Ételeikről; IV. Hogyan készítik a kumiszt? V. Mely állatokat eszik meg; öltözetükről és vadászatukról; VI. A férfiak hajviseletéről és az asszonyok ékességéről; VII. Az asszonyok munkaköréről és készítményeiről; VIII. Igazságtévésükről és ítéleteikről; halálukról és temetkezéseikről. Összehasonlítva azonban Plano Carpini 1247-es pontos és – Rubrukéhoz képest – száraz úti jelentésével, kiderül, hogy Rubrukot a Mongol Birodalomban gyakorolt vallások jobban érdekelték. Ezek némelyikéről, így például a buddhizmusról ő számol be elsőként Európában (Jackson, *William of Rubruck*, 60–71.).

¹⁹ Erre utalhat a királynak írt beszámolója kezdetén a következő részlet: „...tudósítsalak mindenről; amit csak látok a tatárok között, sőt arra bátorítottál [ti. Lajos], hogy ne áttalljak hosszú levelet írni” (2).

²⁰ Sőt, feladatot szánt neki. Rubruktól előbb azt kérdezte a nagykán, hogy magukkal vinnék-e a követét. Miután a gyanakvó ferences arra hivatkozott, hogy nem tudná megvédeni a mongol követet az út alatt (XXXIII.9), a nagykán úgy döntött, hogy Rubrukkal küldi el levelét IX. (Szent) Lajosnak. Ez a valójában két részből (egy ediktumból és a Lajosnak szóló levélből) álló dokumentum csak Rubruk beszámolójában maradt fent (XXXVI.6–12).

²¹ Epilogus 1. Akkonba (ma Acre, Izraelben) rendelte lektornak.

kozó információ is a beszámolójában: ilyen például, hogy testes ember volt,²² vagy hogy ízlett neki a kumisz, amiről a következőket írja: „Amíg issza az ember, úgy csípi a nyelvét, mint az újbór, s ha felhagy vele, mandulatej utóíz marad a nyelven; az ember belsejét alaposan felpezsdíti, sőt a gyenge fejűeket el is bódítja” (IV.3). Visszaútnak pedig, mikor a mongolok egyik hadvezére, a már említett Bajdzsu borral vendégelte meg, megjegyzi, hogy ugyan a bor „nagy újdonság volt”, de szívesebben ivott volna kumiszt, mint ahogy vendéglátója tette (XXXVII.23).

A második forrásban, Bacon művében kevés olyan adat van, ami nem szerepel Rubruk levelében.²³ Ugyan az *Opus Maius*ban Bacon többször is csak annyit említ, hogy 1253-ban indult útnak a ferences,²⁴ de Jackson szerint pontosabban is meg lehet határozni, hogy Rubruk mikor is hagyta el IX. (Szent) Lajos palesztinai táborát és indult útnak a Mongol Birodalomba. Ez 1253 márciusára tehető.²⁵

A harmadik forrás Iseói Iacobus testvér elbeszélése, amelyben egy Vilmos nevű flamand lectorról (*frater Gulielmus flandricus lector*) olvashatunk.²⁶ Ennek részletesebb ismertetésére alább visszatérek.

Rubruk beszámolója alapján 1253. május 7-én Konstantinápolyban szállt hajóra az általa vezetett kis csoport,²⁷ és május 12-én a Krím félszigeti Szudak városában voltak, június 4-én értek a Krím egyik mongol urának, Csagatájnak²⁸ az udvarába, majd július 31-én már Batu fiánál, Szartachnál jártak, akinek *orduja* a Volgától nyugatra háromnapnyi útra feküdt. Augusztus 5-én már lefele hajóztak a Volgán, Batuhoz. Miután egy ideig együtt utaztak Batuval a Volga mentén déli irányba,²⁹ szeptember 15-én egy magas rangú mongol vezetésével keletnek fordulva elhagyták Batut (XX.6–7), és elindultak Möngke nagykan-

²² „Nekem mindig erős lovat adtak, mert nagyon súlyos voltam” (XXI.6).

²³ Bacon Rubruktól származó adataira ld. Jarl Charpentier, William of Rubruck and Roger Bacon. *Geografiska Annaler* 17/Supplement (1935) 255–267.

²⁴ Bridges, *i. m.*, I. 303, 305, 356, 400.

²⁵ *The Mission*, 42.

²⁶ Golubovich, *i. m.*, 233.

²⁷ Rubrukhoz valahol a korábbi Bizánci Birodalom területén csatlakozhatott – talán Konstantinápolyban (Jackson, *The Mission*, 42.) – Cremonai Bartholomeus, erre utal, hogy Möngke udvarában a nikaiai III. Ióannész Dukasz Vatatzész (1222–1254) követségének egy tagja felismer- te Bartholomeust, mert látta a császár udvarában (XXVIII.10). A két ferencesnek három további útítársa volt: egy Gosset nevű klerikus, Homodei, a tolmács (*Homo Dei turgemanus*) és egy Nicholaus nevű szolgafiú, akit Rubruk Konstantinápolyban vásárolt a királytól kapott támogatás- ból (I.10).

²⁸ Pelliot a forrásban szereplő Scatatai, Schatay, Scatatay, Scatay formában olvasható nevet (Wyngaert, *i. m.*, 188.) emendálta *Scacatai alakra (Paul Pelliot, *Notes sur l’histoire de la Horde d’Or*. Paris, 1949, 47.). Ez a magyar fordításban Csagatáj lett, de ilyen nevű mongol úr léte a Krímben mindeközéig nem igazolható forrásokkal, és biztosan nem azonos Dzsingisz kán másod- dik fiával, Csagatájjal, aki ekkor már nem élt.

²⁹ Batu ekkor téli szállása felé tartott, vö. XIX.2.

hoz (1251–1259), akinek szállását december 27-én érték el. 1254. április 5-én, virágvasárnap érkeztek Karakorumba, ahonnan július 8-a után indultak vissza nyugatra. Szeptember 15-én ismét Batu udvarában voltak, majd a Kaukázuson áthaladva, Erzurum és Konya érintésével tértek vissza. 1255. június 16-án már újból Cipruson van Rubruk.

Rubruk két levelet vitt magával: az egyik II. Balduin (1228–1261) görög nyelvű ajánlólevele volt a már említett Csagatájnak (IX.2; X.4). A levélben Konstantinápoly latin császára azt kérte a terület vezetőjétől, hogy engedje áthaladni Rubrukot és társait (IX.2). A másikat IX. (Szent) Lajos küldte Batu fiának, Szartachnak. Részben ez utóbbival magyarázható, hogy Rubruk útjával kapcsolatosan elterjedt az a vélekedés, hogy a király követe volt.³⁰ Ehhez az is hozzájárulhatott, hogy egy ideig maguk a mongolok is követnek tekintették, mivel korábban a Nyugatról érkező követek (Plano Carpini, Longjumeau-i Andreas, Lombardiai Ascelinus) Rubrukhoz hasonlóan koldulórendi barátok voltak. Ráadásul Rubruk attól a IX. (Szent) Lajostól vitt levelet, aki korábban már küldött egy barát, Longjumeau-i Andreas³¹ vezette követséget a mongolokhoz. Tehát Rubruk előtt koldulórendi barát csak követként utazott a Mongol Birodalomba, ezért is fogadták el nehezen, hogy nem követ, hanem önszántából ment téríteni.

Rubruk már levelének az elején leírja, hogy virágvasárnap, azaz 1253. április 13-án „a Hagia Sophia templomban nyilvánosan azt hirdetem, hogy nem vagyok követ, sem felségedé, sem másé, hanem Regulánk értelmében készülök ama hitetlenekhez” (I.6).³² Tehát egyértelművé teszi, hogy téríteni akart, ehhez pedig a rendi szabályzatnak megfelelően csak a tartományfőnökétől kellett engedélyt kérnie. Mikor áthajózott a Krím félszigeti Szudakba, ott a kereskedők figyelmeztették, hogy ők követként jelentették, és ha ezen változtat,

³⁰ Ld. a 14. lábjegyzetet.

³¹ Andreas két alkalommal is járt követként a mongoloknál: először 1245–1247 között IV. Ince pápa követeként (mint már fentebb volt szó róla), majd 1249–1251 között Lajos megbízásából indult el Güjük nagykanhoz (1246–1248), egy kápolna formájú sátorral ajándékképpen. Güjük azonban 1248 áprilisában meghalt, így csak özvegyével, Ogul Kajmissal találkozhatott a szerzetes és testvére. Útjukról röviden említést tesz IX. (Szent) Lajos életének írója, Joinville (Jean Sire de Joinville, *Histoire de saint Louis, Credo et lettre à Louis X. Texte original accompagné d'une traduction*, par M. Natalis de Wailly. Paris, 1868, 47–48, 168; *Szent Lajos élete és bölcs mondásai*. (A középkori francia történeti irodalom remekei, 2.) Közreadja Csernus Sándor. Ford. Csernus Sándor–Cs. Tóth Annamária. Budapest, 2015, 69–70, 171).

³² A ferences rend regulájának 12. pontja szerint: „Aki a testvérek közül isteni sugallatra a szaracénok vagy más hitetlenek közé akar menni, kérjen erre engedélyt miniszter provinciálisától.” (*Regula bullata*. Ld. <http://www.fvr.hu/forras/Ferenc.htm> (2016. július 11.)). Hasonlóan nyilatkozik és utal a Regulára azokkal a mongolokkal kapcsolatban is, akikkel a Krím félszigeten Csagatáj előtt találkozik „senki sem kényszerített menni, és nem mentem volna, ha nem akartam volna, ezért saját jószántamból megyek s egyben felettesem akaratából is. Nagyon vigyáztam, hogy sohase valljam magam felséged követének” (IX.1).

akkor lehet, hogy nem engedik továbbutazni. Ennek ellenére sem volt hajlandó magát követnek tekinteni, hanem kissé átfogalmazva mondandóját azt hangsúlyozta, hogy urának, IX. (Szent) Lajosnak a levelét viszi magával Szartachhoz, Batu fiához, akiről azt hallották, hogy keresztény lett, és ezért akarja Lajos őt üdvözölni (I.7; IX.1; X.5). Ugyan szó szerint nem a térítésről van szó, de mikor a Don keleti partján levő faluban rekedtek, mert vezetőjük a nyugati oldalon elengedte a teherhordó állataikat, mivel úgy hitte, hogy a falubeliektől majd újakat kapnak, Rubruk azzal veszi rá a falu lakóit, hogy ökröket és embereket szerezzenek nekik, hogy „minden keresztény ember közös érdekén” dolgoznak (XIII.11), ez pedig ugyancsak utalhat a térítésre.

Meg kell jegyezni, hogy Lajos levelére ugyan többször is utal Rubruk, de teljes tartalmát nem ismerjük meg.³³ Az elszórt említésekből arra következtethetünk, hogy az a levél, amelyet Rubruk Akkonba (Akko, ma Izraelben) arabra és szírre is lefordíttatott (XV.7), egy üdvözlő levél lehetett, amelyben a francia uralkodó köszönti Szartachot az okból, hogy keresztény lett, és kéri, hogy engedje a ferenceseket téríteni.³⁴

Mielőtt további részleteket idézek annak bizonyítására, hogy Rubruknak és társainak célja a térítés volt, még egy kérdésre szeretnék kitérni röviden. Felmerül, hogy ha a két szerzetes és három társuk Szartachhoz igyekezett, miért kellett egy részüknek mégis előbb Batuhoz, majd egészen Möngke nagykánhoz utazniuk. Ez Rubruk számára is akkor derül ki, mikor már majdnem a nagykánhoz értek. Ekkor érte utol őket Batu egyik írnoka, aki szerint Batu azt állítja a nagykánnak írt levelében, hogy IX. (Szent) Lajos „sereget és segítséget kért a szaracénok ellen” Szartachtól. Rubruk megijedt, mert ismerte a király levelének tartalmát, és tudta, hogy abban nincs erről szó, félrefordításra gyanakodott, de nem mert Batu szavainak ellentmondani.³⁵

³³ Utalások olvashatók a király levelének tartalmára a beszámoló több helyén, így például: a király azt kéri, hogy engedjék a ferenceseket a mongolok területén téríteni, illetve tanúsítja, hogy „miféle emberek” a szerzetesek (XIX.9; XXVIII.16; XXXIII.8); vagy amikor Csagatáj arról biztosítja, hogy Lajos levelében „jóakarátú baráti üzenet” van (X.5); Lajos sürgeti Szartachot, hogy legyen a keresztények jóakarója, magasztalja a keresztet, illetve a keresztények ellenségeinek legyen ellensége (XXVII.11). Végül, hogy még egyértelműbb legyen, tisztázza, hogy a király nem küldött volna Szartachnak levelet, ha nem hallja róla azt, hogy keresztény (XXVIII.2). Mikor pedig visszaútján találkozott öt domonkossal, akik IV. Ince pápa leveleit vitték Szartachnak, Möngkének és Bűrinek, szerinte ezek olyan levelek voltak, amilyent ő is kapott Lajostól, azaz azt kérte a pápa, hogy a levél vivői téríthessenek a mongolok között (XXXVIII.10). Ezek közül a levelek közül a Szartachnak (*Sattach illustri regi Tartarorum*) 1254. augusztus 29-én írtak (*Gratias et laudes...*) a szövege ismert, és ebben valóban a pápa üdvözli Szartachot abból az alkalomból, hogy keresztény lett (*Bullarium Franciscanum Romanorum Pontificum constitutiones, epistolas, ac diplomata continens tribus ordinibus Minorum, Clarissarum, et Poenitentium*. I. Studio et labore Johannis Hyacinthi Sbaraleae. Romae, 1759, 763–764; vö. Lupprian, *i. m.*, 209–212.).

³⁴ A levélre ld. még Jean Richard, *Sur les pas de Plancarpin et de Rubrouck: la lettre de Saint Louis à Sartaq*. *Journal des savants* 1 (1977) 55–61.

³⁵ Arra gondolt, hogy a levelet a Nagy-Örményországból való örmények szándékosan fordí-

Visszatérve Rubruk utazásának céljára, beszámolójából megtudjuk, hogy számos könyvet³⁶ és mise bemutatáshoz szükséges felszerelést is vittek magukkal (XV.2; XV.5; XXXVII.10), ami ugyancsak a térítő szándékra utalhat. Nemcsak írása elején, de később is említi, nagyon vigyázott arra, hogy soha ne nevezze magát követnek, és ne tekintsék annak a mongolok sem. Így amikor Batu fogadta őket, a következőket írja: „Ott állottunk mezítelen lábbal, csuhánkban, hajadonfőtt, és az ő szemükben nagy látványosságnak számítottunk. Plano Carpini-beli Johannes fráter is járt már ugyan náluk, de ő ruhát váltott volt, hogy a pápa úr követe lévén, ki ne gúnyoltassék” (XIX. 5). Ez a részlet két szempontból is érdekes. Egyrészt úgy vélem, ez is igazolja, hogy Rubruk nem volt követ, hiszen ő és útítársai nem öltöztek át (egyébként ameddig az időjárás engedte, mindig mezítláb voltak),³⁷ mint rendbeli társuk a pápai követ, Plano Carpini. Másrészt ugyancsak térítési szándékuk bizonyítékát fedezhetjük fel ebben a részletben. Rubruk ugyanis a Keleten később térítő ferencesekhez hasonlóan saját életmódjukat – a szegénység, a nehézségek tűrése, a közösségek békés vezetése – úgy tekintette, mint olyan követendő példát, amellyel a „hitetleneket” és a „szakadár keresztényeket” a katolikus hitre tudják téríteni.

Hasonlóképpen, amikor a nagykának kellett útjának céljáról beszélnie, akkor is hangsúlyozta, hogy téríteni szeretne.³⁸ Amellett, hogy valóban nem volt követ, három szempontból is érthető, miért is tiltakozott az ellen, hogy annak tekintsék: 1. ha valakiről kiderül, hogy hamisan követnek nevezi magát, a mongolok kivégzik.³⁹ 2. Ennél sokkal fontosabb, hogy IX. (Szent) Lajos követeként 1249–1251 között Güjük nagykan özvegyénél, Ogul Kajmisnál járó Longjumeau-i Andreas által hozott levélből Lajos számára egyértelművé vált, hogy a mongolok felfogása szerint a hozzájuk küldött követek csak egy céllal érkezhettek, mégpedig hogy behódoljanak, azaz elfogadják a mongolok

tották félre annak érdekében, hogy létrejöjjön egy muszlimokkal szembeni keresztény–mongol koalíció. De nem zárható ki, hogy a levélnek azt a részét értették félre, ahol Lajos Szartachot arra inti, hogy „a kereszt valamennyi ellennépének legyen ellensége” (XXVII.11).

³⁶ Legalább két Bibliát (egy teljes szentírást és egy verses Bibliát), a királynétól kapott szépen illusztrált zsoltároskönyvet, misekönyvet, Petrus Lombardus *Libri Quattuor Sententiarum* című könyvét, breviáriumot, egy arab könyvet és más pontosan meg nem nevezett műveket vittek magukkal (XV.6–7; XVI.3; XX.3; XXXVII.13).

³⁷ Ugyan amikor Szartach fogadta őket, Rubruk maga a „legdrágább ruhákban” jelent meg, de Szartach egyik főemberének, a nesztoriánus Kojaknak (*Coiac*) tanácsára vette fel társaival együtt a miseruhákat (XV.5–6).

³⁸ „Mert hivatásunk arra kötelez, hogy megtanítsuk az embereket Isten törvénye szerint élni” (XXVIII.16). De hasonlóan beszél a kán nevében őt faggató írkokoknak is: „Nincs átadni való üzenetem senki emberfia részéről [...], csupán Isten ígéit mondanám, ha óhajtaná meghallgatni” (XXXIII.4), akárcsak az utolsó kihallgatásakor Möngkének is (XXXIV.6).

³⁹ „Kivégzik a hamis követeket is, akik tudniillik követnek adják ki magukat és nem azok” (VIII.2).

uralmát, így biztosítván a békét.⁴⁰ 3. Maga Rubruk is tudatában lehetett ennek, hiszen valószínűleg ő is találkozott 1251-ben Andreasszal, akire többször is utal beszámolójában (XVII.2; XVIII.5; XXIII.2; XXVII.6; XXIX.7; XXXIII.9; XXXV.3). De Lajos kifejezett kérése is az lehetett Andreas sikertelen útja után, hogy Rubruk semmiképpen ne tűnjék az ő követének.⁴¹ Ugyanakkor a ferencest saját tapasztalatai is megerősítették ebben.

Kezdetben a nagykán és hivatalnokai is nehezen értették meg, hogy Rubruknak nem a béke felajánlása vagy a szövetség keresése a feladata. Többször is kikérdezték Rubrukot útjuk céljáról,⁴² ő azonban következetesen hangoztatta, hogy téríteni akarnak, különösen mikor megtudta, hogy Batu előbb említett levele eltűnt: „A mi vallásunk feladata minden embernek hirdetni az evangéliumot. Ezért mikor a mongolok nemzetének hírért meghallottam, elfogott a vágy, hogy felkeressem őket; és mialatt e vágy élt bennem, meghallottuk Szartachról, hogy keresztény. Ekkor hozzá vettem utamat. És a franciák ura, királya baráti szavakat tartalmazó levelet küldött neki, többek között tanúskodván arról, hogy miféle emberek vagyunk, és kérvén, hogy engedje meg elidőznünk a mongolok körében” (XXXIII.8).

⁴⁰ A 31. lábjegyzetben említett Joinville számol be a követség kudarcáról is, azaz hogy a mongolok nemcsak a behódolás jeleként értékelték az ajándékkápolnát, de azt is követelték: „küldj nekünk minden esztendőben annyit az aranyadból és az ezüstödből, hogy barátként tarthass meg minket; és ha ezt nem teszed, tönkreteszünk téged és embereidet, ahogyan azokkal tettük, akiket az imént megneveztünk” (Wailly, *i. m.*, 175; *Szent Lajos élete*. 177.). Ezek után érthető Joinville konzekvenciája: „És tudjátok meg, hogy a király igencsak megbánta, hogy követeket küldött hozzájuk” (Wailly, *i. m.*, 175; *Szent Lajos élete*. 177.).

A mongolok szemléletét sok más mellett Gűjük válaszlevele IV. Ince pápának is alátámasztja. A latin változat szerint: „Ha tehát velünk békét akarsz, te, pápa; és az összes király és hatalmas, semmiképp se mulaszd el, hogy a béke megkötésére hozzám járuljál, s akkor majd meghalljátok az én válaszat s egyben akaratomat. [...] Mi viszont Istent imádva s az ő erejéből kelettlől nyugatig elpusztítottuk az egész földet. [...] Ha viszont elfogadjátok a békét, és erőteteket hajlandók vagytok átadni nekünk, semmiképpen ne mulaszd el, te, pápa, hogy a keresztény hatalmasságokkal együtt a béke megkötésére elibém járulj; és akkor tudni fogjuk, hogy békét akartok velünk. Ha ellenben nem hinnétek Isten és a mi üzenetünknek, és a hozzánk hívó tanácsunkra nem hallgatnátok, akkor bizonyosra fogjuk tudni, hogy háborút akartok velünk.” (Györffy, *i. m.*, 190–191; Golubovich, *i. m.*, 192–193; Pelliot, *Les mongols*, 13; Lupprian, *i. m.*, 184–187.). A perzsa változatban is hasonló: „Isten erejéből nekünk adatott minden birodalom napkelettől napnyugatig. És hogyan tudna valaki Isten parancsa nélkül bármit cselekedni? S most őszinte szívből ezt kell mondanotok: »Alattvalóitok leszünk, és nektek szenteljük erőnket.« Te pedig személyesen, minden királyok élén, együttesen, kivétel nélkül, gyere szolgálatunkra és hódolatunkra. Akkor majd el fogjuk ismerni meghódolástokat. De ha Isten parancsának nem engedelmeskedtek, és parancsunknak ellenszegültök, akkor ellenségnek foglak tekinteni benneteket” (Györffy, *i. m.*, 198; Pelliot, *Les mongols*, 17, 23; Lupprian, *i. m.*, 188–189.).

⁴¹ Erre ld. Jean Richard, *Saint Louis: Crusader King of France*. Cambridge–New York, 1992, 283–286; Uő, *The Crusades, c. 1071–c. 1291*. Cambridge–New York, 1999, 366.

⁴² „Miért jöttetek, ha nem a békét biztosítani jöttetek?» Ők ugyanis már annyira felfuvalkodtak gőgjükben, hogy azt hiszik, az egész világ vágyik békét biztosítani velük” (XXVIII.2–3).

Végül a nagykán megértette és elfogadta, hogy Rubruknak mi a szándéka: „A kán jól tudja, hogy nem valamiféle küldetésben jöttetek hozzám, hanem azért, hogy imádkozzatok értem, mint sok más pap teszi” (XXXIII.9).⁴³ Ennek ellenére, amikor az írnokok Möngke levelét fogalmazták Lajosnak, mégis a király követeinek nevezték (...*vocabant nos nuncios*) a ferenceseket. Rubruk tiltakozására azonban a nagykán meghagyta, hogy úgy nevezzék meg őket, ahogy ő kívánja, vagyis szerzeteseknek vagy papoknak (*monachos vel sacerdotes*) (XXXVI.13).

Rubruknak volt még egy célja, ami a 40 fejezetre osztott beszámolójának csak az utolsó részeiben (XXXIII.1; XXXIV.6) olvasható. Utolsó kihallgatásán Möngkének, a nagykánnak is elmondja: „mert Bolatban él néhány szegény szolgád, akik a mi nyelvünket beszélik, és szükségük van papra, hogy tanítsa őket és fiaikat a saját vallásukra, s én szívesen maradnék velük” (XXXIV.6). A beszámolóban egy másik helyen olvasható, hogy a Büri által elhurcolt németekről a már említett Longjumeau-i Andreastól értesült, és a nagykán udvarában azt is megtudta, hogy a Borotola folyó völgyében levő Bolat városában „aranyat ásnak és fegyvert kovácsolnak” (XXIII.2–3). Ezeket a németeket (*Teutonicus*) pedig Györffy György azokkal az erdélyi Radnáról elhurcolt szászokkal azonosította, akikről Rogerius számol be.⁴⁴

A fentiek alapján úgy vélem, hogy a két ferences, Rubruk és társa, Cremonai Bartholomeus saját akaratukból, térítő szándékkal utaztak a mongolokhoz. Kétségtelen, hogy a térítés a korszakban politikai eszköz, azaz egyik módja volt a keresztény világ határai kiterjesztésének, és az is biztos, hogy királyi vagy pápai támogatás nélkül (bármilyen csekély volt is az) nem kerülhetett volna térítő utakra sor. Rubruk esetében pedig nyilvánvaló, hogy Lajostól kapott anyagi támogatást az útjához (I.10; XIX.10). A forrás alapján úgy tűnik, hogy a IX. (Szent) Lajossal baráti viszonyban⁴⁵ levő Rubruk egyéni, térítői törekvései szerencsésen találkoztak egyrészt a királynak a kereszténység terjesztésére vonatkozó szándékaival, másrészt a mongolok iránti politikai érdeklődésé-

⁴³ A mongolokról ismert, hogy a birodalmuk területén élő meghódított népek vallási képviselői, a papság, illetve az egyházak többnyire adómentességet kaptak. Ennek magyarázata azonban elsősorban nem valamiféle vallási toleranciában rejlik, hanem sokkal inkább abban, hogy a mongolok elképzelése szerint a buddhizmus, a kereszténység, a taoizmus és az iszlám hívei mind ugyanahhoz az istenhez imádkoznak, aki Dzsingiszt és utódait támogatja, amennyiben e vallások képviselői értük imádkoznak. A mongol uralkodókért való imádkozás az adómentességet biztosító oklevelek (*darkan jarlikok*) egyik pontja (Christopher Atwood, *Validation by Holiness or Sovereignty: Religious Toleration as Political Theology in the Mongol World Empire of the Thirteenth Century. The International History Review* 26/2 (2004 June) 237–256; Jackson, *The Mongols*, 271–272.).

⁴⁴ Györffy, *i. m.*, 56, 450.

⁴⁵ Rubruk és az uralkodó közötti kapcsolatra utal például, hogy Lajos Bibliát, a felesége (*The Mission*, 116/3. jegyzet) vagy az anyja (Györffy, *i. m.*, 445.) zsoltároskönyvet adott ajándékba a szerzetesnek (XV.6), vagy a beszámoló végén, mikor arra kéri Lajost, hogy járjon közben annak érdekében, hogy a provinciális elengedje Francia földre (Utószó/Epilogus 1).

vel.⁴⁶ Így ha nem is volt Lajos követe a barát, nem kizárt, hogy azt is meg kellett figyelnie, kedvezőbb lett-e a helyzet egy „szaracénok” elleni szövetség megkötéséhez, mint Ogul Kajmis idején volt.⁴⁷ Tehát Rubruk annak ellenére sem volt követ, hogy a király levelét vitte magával, bár éppen e levél miatt a mongolok is gyakran követként tekintettek rá és társaira, és nehezen értették meg, illetve fogadták el, hogy a két ferences téríteni akart.⁴⁸

Feltehetnénk, hogy Rubruk tiltakozása az ellen, hogy követnek tekintsék, talán éppen arra utal, hogy mégis az lehetett, és a nagyon is „körmönfont”, „kiváló diplomata” szerzetes titkos küldetéssel volt megbízva, azaz Lajos és a mongolok közötti titkos szövetséget kellett volna megkötnie.⁴⁹ Követnek már a középkorban is az tekinthető, akit valamely megbízó (pl. király, pápa) hivatalos feladattal küldött útjára. Az illető személy követ mivoltát mind a küldő félnek, mind a fogadó félnek ismernie kellett, hiszen a két fél közötti ügyben járt el. A titkos követnek nem a két érdekelt fél előtt kellett titkolnia küldetését, hanem kívülállók előtt. Egyrészt Rubruk éppen a feltételezett megbízójának, IX. (Szent) Lajosnak írt magánlevelében,⁵⁰ nem pedig egy hivatalos jelentésben

⁴⁶ Richard, *Saint Louis*, 283–286; Richard, *The Crusades*, 366.

⁴⁷ Ld. a 31. lábjegyzetet.

⁴⁸ *The Mission*, 44; Jackson, *The Itinerarium*, 1–11.

⁴⁹ Lederer, *i. m.*, 349–351. Ez az 1952-ben megjelent, a „polgári történetírást” is kritizáló tanulmány némely szempontból óvatosan kezelendő. Jelen tanulmány tekintetében három tényező lényeges: egyrészt Lederer úgy véli, hogy 1253-ban Lajos még nem merte nyíltan a mongolok szövetségét keresni, ezért volt titkos Rubruk megbízatása (Lederer, *i. m.*, 349.). Csakhogy Joinville szerint Lajos már 1248 decemberében nemcsak szívélyesen fogadta azokat a mongol követeket, akik szövetséget ajánlottak a Szentföld visszafoglalására, de 1249. január 27-én indultak el domonkos követei a mongol nagykánhoz (ld. a 31. és a 40. lábjegyzetet). Másrészt a szerző összefüggést vél felfedezni „a rubruki küldetés és a között, hogy 1255-ben megindult a nagy támadás az arab kalifátus ellen” (Lederer, *i. m.*, 351.). Azonban Möngke nagykán Hülegüt, a későbbi ilhanida uralkodót (1256–1265) már 1253-ban megbízza annak a hadjáratnak a vezetésével, amelynek kezdete Dzsuvajni és Rasíd al-Dín alapján 1253 vagy 1254 őszére tehető. Erre ld. John Masson Smith, Hülegü Moves West: High Living and Heartbreak on the Road to Baghdad. In: *Beyond the Legacy of Genghis Khan*. (Islamic History and Civilization. Studies and Texts, 64.) Ed. by Linda Komaroff. Leiden–Boston, 2006, 113. Végül a harmadik szerint, IV. Béla magyar király (1235–1270) gyanított valamit Lajos mongolokkal folytatott „titkos” egyezkedéséről, különben értelmetlen lenne az 1252-ben, esetleg 1253-ban a pápához írott levelének azon mondata, amelyben Béla csodálkozik, hogy a pápa Lajos királyt „Európa határaitól távolra engedte” (Lederer, *i. m.*, 355–356.). A levél azonban Senga meggyőző érvelése alapján 1247. november 11-én íródott. Erre ld. Senga Toru, IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett „tatár-levele”. *Századok* 121 (1987) 584–610.

⁵⁰ Úgy vélem, a forrás magánlevél jellegét két tényező is bizonyítja: egyrészt a beszámolóban többször is egyértelműen olvasható, hogy kinek is szól (így a levél legelején, a salutatio-ban 1–2, valamint a forrás számos más passzusában). Másrészt nincs nyoma annak, hogy a középkorban a címzetten és Baconon kívül bárki más ismerte volna. Azaz úgy tűnik, hogy a 16. század második feléig, amikor Richard Hakluyt újra felfedezte Rubruk levelét, a beszámolónak csak rövid változata volt ismert, Bacon *Opus maius*ának köszönhetően. A forrás mindössze öt másolatban maradt fent, amelyből négy, köztük a legkorábbi és a legjobb (a 13. század utolsó negyedé-

hangsúlyozza, hogy soha nem tekintette magát a király követének. Így meglehetősen furcsa lenne, ha megbízója előtt tiltakozna követi mivolta ellen. Másrészt sem Szartach, sem Batu, sem Möngke előtt nem tüntette fel magát követként, annak ellenére sem, hogy felismerte, milyen előnyöket élvezhetne ebben az esetben a mongoloknál. Így a nagykán előtti utolsó kihallgatása kapcsán említi meg, hogy mivel nem volt követ – aki a nagykán előtt arról és annyit beszélhet, amennyit szeretne –, Möngke nem adott neki lehetőséget arra, hogy a katolikus hitről szóljon (XXXIV.4). Hasonlóképpen beszámolója legvégén is, amikor elismeri kudarcát, leírja, hogy az lenne a célravezető, ha a pápa mint a keresztény világ feje küldene püspököt „ünnepélyes keretek között”, azaz követként, aki „elmondhatna nekik mindent, amit csak akar, és elérhetné azt is, hogy szavait a tatárok írásba foglalják. A tatárok ugyanis meghallgatják a követ minden mondandóját, és folyton kérdik: kíván-e még egyebet mondani” (Utószó 5).

A két ferences útja során, majd Möngke *ordujában* és Karakorumban is több alkalommal tanított (X.5; XXII.2), és nem csupán a nomádoknak igyekeztek elmagyarázni a kereszténység tanításait. Már 1253 júniusában a Krím félszigeten alánoknak, ruszbelieknek (*Ruteni*) és magyaroknak⁵¹ hirdeti a hit egyes alapelveit (XI.1–2). Egy nappal később, pünkösd napján (1253. június 8-án) pedig egy muszlim férfi (*sarracenus*), amikor a testet öltés jótéteményéről, a holtak feltámadásáról, az utolsó ítéletről és a bűnök bocsánatáról hallott, kijelentette, hogy meg akar keresztelkedni. Másnap azonban már hallani sem akart róla, mert a keresztények felvilágosították, hogy ha igaz keresztény lesz, akkor soha többé nem ihat kumiszt, „márpedig enélkül nem lehet megélni ebben a pusztaságban” (XII.1–2). A kumiszivás tilalma elterjedt nézet volt a Mongol Birodalomban élő bizánci keresztények (ruszok, görögök, alánok)⁵² között, aki pedig ivott belőle,

ből) Angliában található, vagyis tulajdonképpen Baconnek köszönhető, hogy egyáltalán fennmaradt (*The Mission*, 51–52; Jackson, *William of Rubruck*, 54–55.).

⁵¹ Ezek a magyarok, akárcsak a beszámolóban később szereplők, valószínűleg a tatárjáráskor a Magyar Királyságból elhurcolt magyarok lehettek. Felmerülhet az is, hogy esetleg olyan volgai magyarokról van szó, akiket a Krímbe telepítettek a mongolok. Rubruk a domonkosoktól ugyan tud a keleti magyarokról és Nagy-Magyarországról (*maior Hungaria*) (V.5; XXI.1–5; XXIX.46), azonban amikor a Mongol Birodalom területén élő magyarokról ír, nem tesz említést arról, hogy azok nem a Magyar Királyságból származnak (XVIII.3; XX.3), vagy mivel keresztények, arra következtethetünk, hogy Magyarországon kerültek mongol fogságba (XI.2; XX.3; XXVIII.4–5; XXX.10; XXXV.13), vagy pedig egyértelműen kiderül, hogy Magyarországról valók, mint a domonkos, akivel Naxua (Nahicseván, ma Azerbajdzsánban) városában találkozott (XXXVIII.5). Magyarokról a Mongol Birodalomban ld. még Tardy Lajos, *A tatárországi rabszolgakereskedelem és a magyarok a XIII–XV. században*. (Kőrösi Csoma kiskönyvtár, 17.) Budapest, 1980.

⁵² Hasonló olvasható a grúzokról az örmény forrásokban. Ld. Kirakos Ganjakets'i, *History of the Armenians*. Trans. from Classical Armenian by Robert Bedrosian. <http://www.attalus.org/armenian/kg9.htm#26>. (2016. augusztus 16.). Talán a vallási ellenállás lehet a magyarázata, hogy a keleti keresztény egyházak tiltották híveiknek a kumisz fogyasztását.

azt a hit megtagadójának tartották (X.5; XI.2), és Rubruk sem tudta meggyőzni őket arról, hogy ilyen tiltás nincsen.

Míg Batuval – aki ekkor téli szállása felé tartott – utaztak öt hétig a Volga mentén délnek, valószínűleg a tatárjárás során elhurcolt magyarok keresték meg, akik klerikusok voltak, könyvet kértek a ferencesektől, de ők nem tudtak adni, mert ekkor már csak egy Bibliájuk és a breviáriumuk maradt meg, a többi könyvüket Szartachnál kellett hagyniuk. Hogy mégis segítsenek nekik, Rubruk lemasolta a magyaroknak Szűz Mária óráit (imáit) és a halottak zsoltosmáit (XX.3).

Karakorumban 1254 húsvétján az ott élő keresztényeknek, magyaroknak, alánoknak, ruszbelieknek, grúzoknak és örményeknek celebrált misét, meggyóntatta és megáldoztatta őket (XXX.14). Ezeket a keresztényeket – Rubruk szerint – a nesztoriánusok nem akarták a templomaikba engedni, csak ha újra megkeresztelhetik őket (XXX.10).

A Batu szállásától a nagykán *ordu*jáig tartó út során vezetőjük több előkelő mongolhoz és Dzsingiszidához is elvitte a ferenceseket, hogy azok imádkozzanak értük. Rubruk látja ezekben a látogatásokban a térítési lehetőséget, és keserűen állapítja meg: „ha megfelelő tolmácsom lett volna, alkalmam nyílt volna a jó magvak elhintésére” (XXII.2). Möngke *ordu*jában hasonlóan kellett cselekedniük, ekkor a nesztoriánus papokkal együtt járták be a nagykán családtagjainak jurtaíit, hogy imádkozzanak értük. A nagykán egyik felesége éppen beteg volt, de miután a ferencesek egy örmény baráttal olyan rebarbarás szenteltvízzel itatták meg, amelyben egy kis keresztet áztattak, és a beteg „keblét” is megmosták azzal, majd a passióból is felolvastak neki (éppen nagybőjt volt) – jobban lett. Ekkor neheztelve a nesztoriánusokra Rubruk megállapítja, hogy „hitvány papok sohasem tanították őt a hitre, és nem intették, hogy keresztelkedjék meg!” (XXIX.40–42). Ő maga pedig nem tudott semmit tenni, mert a tolmácsa képtelen volt lefordítani a tanítását: „Valahányszor valami épületes dolgot akartam nekik mondani, tolmácsom így szólt: »Ne prédikáltasson engem, mert én nem tudom ezeket a szavakat mondani!«” (XIII.6).

Végül Karakorumban Möngke parancsára a különböző vallások képviselői három írnok előtt lehetőséget kaptak arra, hogy mindegyik bebizonyítsa, hogy az ő tanításuk az igazi (XXXIII.7, 12–23). Rubruknak ekkor már jó tolmácsa volt: egy Magyarországon elfogott párizsi származású ötvösmester nevelt fia fordított neki. Ezen a vitán saját állítása szerint Rubruk fényes győzelmet aratott a tojinok (*tuini*), azaz a buddhisták felett, olyannyira, hogy a muszlimok nem is akartak vitatkozni: „Megengedjük, hogy a ti vallástok igaz, és igaz az, ami az evangéliumban foglaltatik, ezért nem akarunk veletek egyetlen kérdésben sem vitatkozni” (XXXIII.21). Rubruk becsületére mondvá bevallja, hogy a vitában aratott győzelme ellenére senki nem kereste meg azzal, hogy: „Hiszem és keresztény akarok lenni” (XXXIII.22).

Karakorumban végül hat lelket kereszteltek meg (XXXVI.20), de az nem derül ki, hogy kik is voltak ezek, mongolok vagy esetleg a nyugati keresztények szempontjából szakadárnak tekintett keresztények. Ezzel szemben „a nesztoriánusok hatvannál is több embert kereszteltek meg húsvét előestéjén” (XXX.14).

Végezetül az utolsó kérdés, amelyikre választ kell adnunk: Mi is volt a két ferences térítésekkel kapcsolatos sikertelenségének az oka,⁵³ hiszen Möngke *ordujában*, ahol több hónapot tartózkodtak, volt lehetőségük téríteni.⁵⁴ Az alábbi magyarázatok, amelyek jó része Rubruk beszámolójából következtethetők ki, általában is magyarázatot adnak a nyugati kereszténység kudarcaira a steppei térítésben. Később ugyanis más ferences forrásokban is hasonló nehézségekről olvashatunk.

1. Egyrészt, amire Rubruk maga is utal: a nyelvismeret és a jó tolmács hiánya.

2. Másrészt néha fenyegetőnek és türelmetlennek hatott a térítő ferencesek tanítása. Ezt bizonyítja a tanulmány elején említett Iseói Iacobus testvér története, amely szerint ő a tripoli rendházukban találkozott az örmény királlyal,⁵⁵ akitől a következőket hallotta: „Amikor ő [*Guilelmus flandricus lector*], akit Franciaország király ura küldött levelével, megjelent a tatárok nagykirálya [ti. Batu] előtt, elkezdte rábeszélni a keresztény hitre, mondván, hogy a tatárok és minden hitetlen örökre el fog veszni, és örök tűzre fognak kárhoztatni. Ő [a király, azaz Batu] szinte csodálkozva a viselkedésén, ahogy ő a keresztény hitre akarta rábeszélni, válaszolt: »A dajka – mondta – előbb tejcsöppöket kezd csöppögtetni a csecsemő szájába, hogy a gyermeket az édes íz a szopásra csábítsa, ezután tartja a mellét. Így előbb neked is egyszerűen és észszerűen kellett volna rábeszélned minket, akiknek ez a tanítás teljesen idegennek tűnik. De te azonnal örök büntetéssel fenyegettél meg minket.« És [ezeket] mondta az örmény király, az istenfélő, aki másként jutott előre abban, hogy kegyben állt a tatárok királyánál.”⁵⁶

⁵³ Általában a Mongol Birodalomban zajló nyugati keresztény térítések sikertelenségéről, illetve okairól ld. Jackson, *The Mongols*, 262–279.

⁵⁴ 1253. december 27-én érkeztek Möngke *ordujába* (XVII.10), és Rubruk 1254. július 9. után indult vissza. Cremonai Bartholomeus, aki már az odavezető utat is nehezen viselte, a nagykan engedélyével Karakorumban maradhatott egy lassabban haladó követség útnak indulásáig (XXXVI.14). További sorsa ismeretlen.

⁵⁵ I. Hetum (1226–1269) Kis-Arménia királya 1254 tavaszán indult a Mongol Birodalomba, hogy az 1247-ben kötött megállapodást megújítsák. Útjáról a korszak egyik legjelentősebb örmény forrása, Kirakosz Gandzakeci krónikája számol be, ld. *Notices of the Mediaeval Geography and History of Central and Western Asia: Drawn from Chinese and Mongol Writings, and Compared with the Observations of Western Authors in the Middle Ages*. By Emil Bretschneider. London, 1876, 223–228; a forrás újabb fordítását ld. Kirakos, *i. m.*, <http://www.attalus.org/armenian/kg12.htm> (2016. augusztus 16.).

⁵⁶ Golubovich, *i. m.*, 233. A forrásban ugyan nagykirály olvasható, ami a nagykanra utalhatna, de a Rubruk Batuval történő találkozásának története (XIX.7) alapján inkább az Arany Horda

3. Harmadrészt, amire Rubruk maga is rájött: csak annyiban érdekli a mongolokat a kereszténység, amennyiben az a földi életükben biztosítja számukra a boldogulást.⁵⁷ Erre utal ez a mondata: „ugyanis elvárják, hogy életükért imádkozzék az ember” (XXVIII.16). Ezt támasztja alá egy másik története is: egy alkalommal, amikor veszélyes helyen keltek át, ahol a démonok embereket és állatokat szoktak elragadni, a vezetőjük arra kérte, hogy mondjon „valami hatásos fohászt, ami képes elriasztani a démonokat”, miután pedig a Hiszekegyet énekelve átjutottak ezen a veszedelmes helyen, arra kérték, hogy írjon nekik „lapocskákat, amit a fejükön hordhatnak”, hogy megvédje őket az ártó szellemektől (XXVII.4).⁵⁸ Hasonló az a történet is, amikor a nagykán egy örmény baráthoz fordult a beteg felesége ügyében, vagy amikor egy március végi havazáskor ugyancsak a barátot és a ferenceseket kérte meg, hogy imádkozzanak „Istenhez a szél és hideg csillapodása érdekében” (XXX.5). Rubruk felismerte, milyen fontos a mongolok számára a mágia, a varázslás, mivel úgy hitték, hogy azzal ellenőrizni, illetve befolyásolni tudják a természetet. A Möngke kánnál tett

urának tulajdoníthatjuk az örmény királytól hallott és Iseói Iacobus által leírt anekdotát.

⁵⁷ Azt később is nehezen értették meg a térítőik, hogy a mongolok másképp értékelték az evilági és a túlvilági életben kapott isteni támogatást. A földi élet jóléte és sikeressége garantálta, hogy haláluk után is hasonlóan lesz részük (Vö. Jackson, *The Mongols*, 271.). Számukra a ferencesek által is képviselt evilági szegénység az isteni büntetés bizonyítéka volt, a túlvilágon történő kárpótlás pedig értelmezhetetlen.

⁵⁸ Rubruk itinerariumának egy korábbi angol fordítója ezt összekötötte a mongolok és a tibetiek azon szokásával, hogy fegyvereiket papír- vagy gyapotdarabra írt varázsigével díszítették, hogy így tartsák távol a démonokat (William Woodville Rockhill, *The Journey of William of Rubruck to Eastern Parts of the World, 1253–55, as Narrated by Himself. With Two Accounts of the Earlier Journey of John of Pian de Carpine*. London, 1900, 162.). Az írásnak amulettként való használata már az ótörököknél is megvan. Al-Kāšgarī szerint a *bitig* egyik jelentése a ’könyv, írás’ mellett ’amulett’, a csuvas *pētü* pedig csak amulettet jelent (András Róna-Tas–Árpád Bertta, *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian*. I. With the assistance of László Károly (Turcologica, 84. Hrsg. von Lars Johanson.) Wiesbaden, 2011, 122–125). Az írásnak védő jelleget tulajdonítás persze ősi jelenség, és a világon mindenütt megvan, így az iszlám világban is elterjedt volt a különböző anyagokra, így papírra írt imák, bűbajok vagy Korán-idézetek talizmánként való viselése (Ernest Alfred Thompson Wallis Budge, *Amulets and Magic*. London–New York, 2001, 33–81.). Előadásom után hívta fel figyelmemet Weisz Boglárka arra, hogy ez a zsidók által használt fejre való *tfilin* (fekete bőrdobozka négy Tóra részletet tartalmazó tekerccsel) használatából is eredhet. Észrevételét ezúton is köszönöm. Azonban mivel Rubrukék a mai Kazahsztán és Kína határán levő Tarbagataj-hegységen keltek át, amikor a bajelhárító ima leírására kérték, és mivel a Mongol Birodalom területén intenzívebb volt a buddhizmus, mint a judaizmus, így nagyobb a valószínűsége, hogy inkább buddhista hatás lehetett a vezető kérése mögött. Ezt bizonyíthatja egy mongol kori (13–14. századi) ujjur buddhista szöveg a *Szitátapatrá-dhárani* (Fehér napernyő(s) Istennő), amelyet különböző anyagokra, sőt zászlóra is ráírtak, és a lejegyzett szöveget amulettként hordták, illetve recitálták. Erre ld. Porció Tibor–Vér Márton, *Buddhizmus a török népeknél. Szemelvények a Szitátapatrából*. In: *A török népek vallásai. Filológiai tanulmányok a török vallásos szövegek köréből*. (Altajisztikai tankönyvtár, 4.) Szerk. Biacsi Mónika–Ivanics Mária. Szeged, 2014, 164–167.

utolsó látogatása után ki is fakadt: „Ha hatalmam lett volna rá, hogy csodákat tegyek, miként Mózesnek, talán megalázkodott volna” (XXXIV.7).

4. Negyedrészt pedig a más vallások, de a más keresztény felekezetek képviselőivel szembeni elzárkózásuk, illetve képtelenségük a velük való együttműködésre. (Ez Rubruknál a nesztoriánusokkal szembeni ellenszenvében nyilvánul meg.) Ebben az esetben tulajdonképpen arról van szó, hogy az egyetemességre való törekvése miatt a nyugati kereszténység a keleti irányzatokat mint eretniséget, elutasította.

5. Végül az is hozzájárulhatott a sikertelenséghez, hogy útjuk során, mivel a mongolok követként tekintettek rá, a lehető legbiztonságosabb és leggyorsabb utazást biztosították számára a mongol postarendszernek (*dzsám*)⁵⁹ köszönhetően. Ennek következtében ugyan biztonságosan és gyorsan meg is érkezett a nagykan *ordu*jába, de ritkán adódott lehetősége téríteni az út során.

On the purpose of Rubruck's travel in 1253

Szilvia KOVÁCS

One of the most important sources on the Mongols and the Mongolian Empire from the 13th century is Rubruck's account of his journey to the court of the Great Khan Möngke in 1253–1255. Although Rubruck explicitly stated several times that he was not an envoy of King Louis IX, he has been considered as the ambassador of the French king in the literature. In this paper, I collected and analysed the parts of Rubruck's report in which he wrote about his purposes, i.e. the Christian missions in the Mongol Empire. He had another less known goal to find the German captives who were deported by the Mongols perhaps from Transylvania. These miners and armourers were settled down by Batu in Bolat in the valley of the river Borotola. Rubruck wanted to be their priest and teacher. In this way, Rubruck and his partner, Bartholomew of Cremona were the first known Franciscans whose aim was to convert the Mongols and to give spiritual support to the Christian captives in the Mongol Empire.

⁵⁹ A *dzsámmal* kapcsolatos jó, magyar nyelvű recens irodalom: Vér Márton, Információtörténeti markerek a Mongol Birodalom történetében. *Aetas* 2012/4, 144–154; Uő, A Mongol Birodalom postahálózatának kutatástörténete. In: *Ábrándjaink kora. X. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*. Szerk. Keller László. Dunaszerdahely, 2013. 118–144; Uő, A Mongol Birodalom postahálózatának ellátmányi utasításai Kelet-Turkesztánból. In: *Európából Ázsiába, és vissza – ismét. XI. Vámbéry Konferencia*. Szerk. Keller László. Dunaszerdahely, 2014. 226–247.